

MÜTKİN

şahîh'leri gibi temel hadis kaynaklarında, bu râvilerin şahsî ve ilmnî yönleriyle ilgili bilgiler de Ebü'l-Hasan el-İclî'nin *Ma'rifetü's-Sikât*, İbn Ebü Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil*, İbn Hibbân'ın *Kitâbü's-Sikât*, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz ve Siyeru a'lâmi'n-nübela*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb* gibi biyografi kitaplarında yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "tkn" md.; Müslim, "Muḥaddime", 1 (I, 5); a.m.f., *Kitâbü't-Temyîz* (nşr. M. Mustafa el-Azamî), Riyad 1402/1982, s. 179; Ahmed b. Hanbel, *el-ʿİlel* (Koçyiğit), II, 261; İbn Ebü Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 6, 10; II, 36, 37, 38, 126; IV, 171; İbn Hibbân, *eş-Sikât*, VII, 80; IX, 196; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-fâsil* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 406; Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî, *et-Tedvin fi ahbâri Kazvîn* (nşr. Azîzullah el-Utâridî), Beyrut 1408/1987, I, 130; II, 152, 287; III, 129, 220, 421; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 216, 380, 494; IV, 1253; Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâ'id*, IV, 98; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 156; VIII, 388; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1403/1983, I, 363, 364, 367; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, s. 135, 157; Ebü'l-Hasan Mustafa b. İsmâil, *Şifâ'ü'l-ʿalil bi-elfâz ve kavâ'idil-cerh ve't-ta'dil*, Kahire 1411/1991, s. 121; Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 171, 296; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 177.

EMİN AŞIKUTLU

MÜTTAKİ

(bk. TAKVÂ).

MÜTTAKİ el-HİNDİ

(المتقى الهندي)

Ali b. Hüsâmidîn
b. Abdilmelik b. Kâdhân
el-Müttakî el-Hindî
(ö. 975/1567)

Hindistanlı sûfi ve hadis âlimi.

885'te (1480) Orta Hindistan'da Burhân-pûr'da doğdu. Bazı kaynaklarda babasının adı Hüsâmeddin Abdülmelik olarak zikredilmektedir. Ailesi Cavnûrludur. Hayatı hakkında temel bilgiler, müridi Şeyh Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî'nin *Zâdü'l-müttakîn* adlı eserine dayanmaktadır. Çocuk yaşta iken babasını kaybeden Müttakî el-Hindî ilk öğrenimini Şah Bâcen Burhân-pûrî'nin yanında gördü. Burhân-pûrî'nin vefatı üzerine on beş yaşında Mâlva Sultanı Giyâseddin Şah'ın hizmetine girdi. Bir müddet sonra saraydaki itibarlı hayattan sıkılıp tasavvufa yöneldi ve hocasının oğlu Abdülhakîm Çiştî'ye intisap etti. Ardından Mültan'a giderek sülûkünü Şeyh Hü-

sâmeddin Mültânî'nin yanında tamamladı. Bu dönemde günlerini riyâzet ve ilim tahsilıyla geçirdi. Mültan'dan Gucerât'a, Gucerât Sultanı Bahadır Şah'ın Bâbürlü Hükümdarı Hümâyun'a mağlûp olmasının ardından 1536'da Mekke'ye gitti. Burada Şeyh Ebü'l-Hasan Tâcû'l-ârifin el-Bekrî'nin halkasına dahil oldu. Muhammed es-Sekâfî'den Kâdiriyye, Şâzeliyye ve Medyeniyye hilâfeti alarak irşad faaliyetlerine başladı. Öte yandan dinî ilimler tahsiline devam edip İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlerden ders gördü. 944-961 (1537-1554) yılları arasında Gucerât Sultanı III. Mahmud'un davetiyle Hindistan'a giderek Gucerât başkadısı oldu; icraatından rahatsız olan çevrelerin III. Mahmud ile aralarını açma girişimleri üzerine tekrar Mekke'ye döndü. Hayatının geri kalan kısmını Mekke'de ilim tadrîsi ve irşad faaliyetleriyle geçiren Müttakî el-Hindî 2 Cemâziyelevvel 975 (4 Kasım 1567) tarihinde vefat etti. Müridlerinden Şeyh Abdülvehhâb el-Müttakî onun hakkında *İthâfü't-takî fi fazli's-Şeyh 'Alî el-Müttakî*, Abdülkâdir el-Fâkihî *el-Kavlü'n-naķî fi menâķibi'l-Müttakî* adıyla birer eser kaleme almışlardır.

Kaynaklarda sūfliğin yanı sıra hadis ve fıkıh âlimi olarak tanınan Müttakî el-Hindî'nin Mekke'deki dergâhının hem ilim ve irşad merkezi, hem de özellikle Hindistan'dan gelen hacılarla yardıma muhtaç insanların barındığı bir mekân olduğu, masraflarının Gucerât sultanlarının gönderdiği malî destekle kendisi ve talebelerinin kitap istinsahından elde ettikleri gelirlerle karşılandığı belirtilmektedir. Hicaz'daki Osmanlı idaresinden de itibar görmüş, Osmanlı topraklarından kendisine intisap edenler olmuştur. Mâlva ve Gucerât sultanlıkları ile iyi ilişkileri yüzünden Hindistan'da Bâbürlü yükselişini pek hoş karşılamadığı anlaşılmaktadır.

Müttakî el-Hindî'nin hayatı, faaliyetleri ve çeşitli eserlerinde ortaya koyduğu fikirleri değerlendirildiğinde onun tasavvufta islah ve ihya hareketlerinin öncülerinden olduğu görülür. Mevcut literatürde Hindistan'da bu tür arayışların daha sonraki dönemlerde yaşayan İmâm-ı Rabbânî ve Şah Velîyyullah ed-Dihlevî'ye dayandırılması Müttakî'nin uzun süre Hicaz'da yaşamasıyla ilgili olmalıdır. Tasavvuf anlayışını dinî ilimleri esas alarak temellendiren Müttakî ilim sahibi olmadan müşrid olunamayacağını, tasavvufa yönelen kişilerin önce temel dinî ilimleri öğrenmesi gerektiğini söyler. Ona göre şeyhlik makamı tevârus edilen bir merteye değil ilim ve çile ile hak edilen bir

mertebedir. Mutasavvıflar kendilerini toplumdaki soyutlamak yerine toplumun içinde aktif olarak bulunmalı ve halka örneklik etmelidir. Riyâzet ve inzivâ hayatın belli dönemlerinde faydalı ise de sürekli olamazdır. Tarikat mensuplarının en bâriz vasfı dinî ve ahlâkî değerleri günlük hayatlarına yansıtmalarıdır. Cezbe ve istiğrak gibi mânevî hallerin açıkça ortaya konması doğru bir davranış değildir. İlim şeyh-mürîd ilişkisinde ve intisapta birinci derecede belirleyici olmalıdır. Şeyhin insanî ve dünyevî vasıflarına bağlanmakla tasavvufî olgunluk elde edilemez. Meselâ şeyhin kullandığı eşyaya ve yaşadığı mekânlara özel anlam yüklenmesinin veya onun hazîresinde defnedilmek istenilmesinin dinî açıdan teşvik edilecek bir tarafı yoktur. Müttakî el-Hindî'nin müsik ve semâyi benimsemediği ve Hindistan'daki tarikatların uygulamalarını eleştirdiği belirtilmektedir. Scott Alan Kugle, Müttakî el-Hindî ve tasavvufî görüşleri üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

Eserleri. Müttakî el-Hindî'nin hadis, tasavvuf ve diğer ilimlere dair Arapça ve Farsça çoğu risâle hacminde 100'ü aşkın eser kaleme aldığı kaydedilmektedir. Yayımlanmış eserleri şunlardır: 1. *Kenzi'l-ummâl* fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. Sü-yûtî'nin *Cem'ü'l-cevâmî*' ile *el-Câmi'ü's-şâgîrî* ve onun zeyli niteliğindeki *Ziyâdetü'l-Câmi'* adlı kitapları esas alınarak hazırlanan eser müellifin en tanınmış çalışmasıdır. *Kenzü'l-ummâl*'in Hindistan'da çeşitli baskıları yapılmış (nşr. Muhammed Vahîdüzzamân, I-VIII, Haydarâbâd 1312/1895, 1364-1369/1945-1949), daha sonra bu baskı esas alınıp notlar eklenerek yeniden yayımlanmıştır (nşr. Bekrî Hayyânî – Saffet Sekkâ, I-XVI, Halep 1387-1393/1970-1977; Beyrut 1969, 1979, 1981, 1985, 1990-1991). 2. *Munteḥabü Kenzi'l-ummâl*. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin kenarında basılmıştır (I-VI, Kahire 1313/1895). 3. *Tebyînü't-turuk*. Müttakî el-Hindî'nin tasavvufa dair kaleme aldığı ilk risâledir. Muhammed Sagir Hasan Ma'sûmî eseri müellif hakkında bir inceleme, karşılaştırılmalı metin ve İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (IS, III/3 [1964], s. 339-374). 4. *el-Burhân fi 'alâmâti meḥdiyyi âḥiri'z-zamân*. Câsim b. Mûhelhel tarafından bir incelemeyle birlikte neşredilmiş (Küveyt 1988), bir başka baskısı da Tanta'da yapılmış (1992), eser ayrıca Türkçeye tercüme edilmiştir (*Âḥir Zaman Meḥdî'sinin Âlâmetleri*, trc. Müşerref Gözcü, İstanbul 1986). Müttakî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Cevâmî'u'l-keḫim*, *el-Hikemü'l-irfâniyye*

ye, *el-Burhânü'l-celî fi mârifeti'l-veli, Esrârü'l-'arîfin ve siyerü't-âlibîn, 'Umdetü'l-vesâ'il, Şemâ'ilü'n-nebî, ed-Dürrü'l-meknûn ve's-sırrü'l-maşûn, Tenbîhü'l-aḥibbâ' fi 'alâmeti'l-maḥabbe, 'Urvetü's-selef ve'l-ḥalef fi't-taşavvufi'l-münbeset mine'l-Kitâb ve's-Sünne, Fetḥu'l-cevâd, Vesiletü'z-zâhire fi saltanatı'd-dünyâ ve'l-âhire, Muḥtaşarü'n-nihâye, İrşâdü'l-Kur'âniyye, Zâdü't-âlibîn* (eserlerinin tam bir listesi için bk. Kugle, s. 617-630).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir el-Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, s. 283-286; Abdülhak ed-Dihlevî, *Aḥbârü'l-aḥyâr*, Delhi 1309, s. 257-260; Âzâd-ı Bilgrâmî, *Me'âşirü'l-ki-râm*, Agra 1328/1910, s. 192-194; Gulâm Server Lâhûrî, *Ḥazinetü'l-aşfiyâ*, Lahor 1284/1867-68, s. 425-428; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Leknev 1332, s. 146-147; Storey, *Persian Literature*, I, 979-980; Brockelmann, *GAL*, II, 384; *Suppl.*, II, 518; Zubaid Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, Lahore 1968, s. 20, 55, 292, 295, 348; Yûnus eş-Şeyḥ İbrâhim es-Sâmerrâi, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi şibhi'l-kârreti'l-Hindîyye*, Bağdat 1986, s. 331; S. A. Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in North India in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Delhi 1993, s. 135-142; C. W. Ernst, "Persecution and Circumspection in Shattari Sufism", *Islamic Mysticism Contested: Thirteen Centuries of Debate and Conflict* (ed. F. de Jong – B. Radtke), Leiden 1999, s. 416-426; S. A. Kugle, *In Search of the Center: Authenticity, Reform and Critique in Early Modern Islamic Sainthood* (doktora tezi, 2000), Duke University, s. 363-630; N. Hanif, "Muttaqi, Shaikh Ali", *Biographical Encyclopedia of Sufis: South Asia*, New Delhi 2000, s. 248-252; Muhammad Saghir Hasan Masumi, "Shaykh Ali al-Muttaqi's Risalah Tabyin al-Turuq", *IS*, III (1964), s. 339-374; M. Hidayet Hosain, "al-Muttaqi al-Hindi", *EP* (İng.), VII, 800-801; a.mlf., "Müttaki el-Hindi", *UDMİ*, XVIII, 504; M. Baqir, "Ali Mottaqi", *EI*, I, 869-870.

AZMİ ÖZCAN

MÜTTAKİ-LİLLÂH

(المتقى الله)

Ebû İshâk İbrâhim el-Müttaki-Lillâh b. Ca'fer el-Muktedir-Billâh el-Abbâsî (ö. 357/968)

Abbâsî halifesi
(940-944).

Halife Muktedir-Billâh'ın oğludur. Kardeşi Halife Râzî-Billâh'ın vefatının ardından hilâfet makamına getirildi (20 Rebülevvel 329 / 23 Aralık 940). Halifeliğinde önemli rol oynayan Emîrülümerâ Beckem et-Türkî'nin bir av sırasında katledilmesi (21 Receb 329 / 21 Nisan 941) ve ordusundaki Deylemlî askerlerin Türkler'le ihtilâfa düşerek Basra'ya gidip Berîdiler'e katılmaları Müttaki-Lillâh'ı zor durumda bıraktı.

Ebû Abdullah el-Berîdî, Vâsıt'a hâkim olduktan sonra Bağdat üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi (12 Ramazan 329 / 10 Haziran 941). Müttaki de Ebû Abdullah el-Berîdî'yi vezirliğe getirmeye mecbur oldu. Resmen emîrül-ümerâ tayin edilmemekle birlikte fiilen bu görevi de üstlenen Ebû Abdullah tehditlerle askerlerinin maaşları için halifeye 500.000 dinar ödetti. Bu durum Bağdat'taki Türk ve Deylemlî askerlerin isyan etmesine sebep oldu. Berîdiler bu isyan ve halkın tepkisi sonucu yaklaşık bir ay sonra Bağdat'ı terketmek zorunda kaldılar.

Müttaki-Lillâh, Berîdiler'in ayrılmasından sonra Deylemlî kumandanlardan Kür Tegin'i emîrülümerâlik makamına getirdi. Ardından Türk askerlerinin tepkisi üzerine Dimâşk'a kaçmış olan İbn Râik'i çağırıp emîrül-ümerâ tayin etti (26 Zilhicce 329 / 21 Eylül 941). Berîdiler meselesini çözmek için teşebbüse geçen İbn Râik, Vâsıt'a yürüyünce Berîdiler şehri boşaltıp Basra'ya çekildiler. Bu olaydan sonra taraflar arasında yapılan görüşmelerde anlaşma sağlandı. Berîdiler Bağdat'a her yıl 600.000 dinar ödemeyi kabul ettiler. Ardından Tüzün ve Nûştegin gibi ileri gelen Türk kumandanları Bağdat'ta İbn Râik'e karşı isyana teşebbüs ettiler (2 Rebülâhîr 330 / 25 Aralık 941), Vâsıt'a giderek Berîdiler'e katıldılar. İbn Râik kumandasındaki Abbâsî ordusu Türkler ve Deylemliler'den oluşan Berîdî ordusu karşısında yenilgiye uğradı (20 Cemâziyelâhîr 330 / 12 Mart 942). Savaştan sonra Halife Müttaki, İbn Râik ile birlikte Hamdâniler'den yardım istemek üzere Musul'a gitti. Abbâsî tarihinde ilk defa bir halife Bağdat'ı terketmiş oluyordu. Ebû'l-Hüseyn el-Berîdî'nin Bağdat'a girişi karışıklığa ve çatışmalara sebep oldu, hilâfet sarayı yağmalandı, halifenin akrabalarından birçok kişi katledildi. Berîdî ordusundaki Deylemlî askerler şehri yağmalayıp halkın evlerine yerleştiler. Deylemliler ile halk arasında birçok çatışma meydana geldi ve şehirde kıtlık baş gösterdi.

Bağdat'ta bu olaylar cereyan ederken Hamdâniler, Halife Müttaki'ye destek vermeyi kararlaştırdılar. Fakat tam bu sırada İbn Râik, Musul Hamdânî Emîri Hasan b. Abdullah b. Hamdân tarafından bir suikastla ortadan kaldırıldı (21 Receb 330 / 11 Nisan 942). Halife, desteğine ihtiyaç duyduğu Hamdânî Emîri Hasan'ı "Nâsîrüddevle" lakabını vererek emîrül-ümerâ tayin etti; ona ve kardeşi Ali'ye hil'at giydirdi (1 Şâban 330 / 21 Nisan 942). İbn Râik'in öldürülmesinin ardından Bağdat'ta

Berîdiler'in hizmetindeki Türk askerleri Musul'a giderek Halife Müttaki-Lillâh ile birleştiler (15 Ramazan 330 / 3 Haziran 942).

Halife Müttaki-Lillâh, Hamdâniler ve Türk kumandanlarının desteğinde Bağdat'a girdi. Nâsîrüddevle de fiilen emîrülümerâlik görevine başladı (Şevval 330 / Haziran-Temmuz 942). Kısa bir süre sonra Ebû'l-Hüseyn el-Berîdî'nin yeniden Bağdat'a yürümesi üzerine Nâsîrüddevle, Medâin'den kardeşi Ali kumandasında bir ordu sevketti. Berîdiler, Vâsıt'ı boşaltıp Basra'ya çekilmek zorunda kaldılar. Halife Müttaki, Ebû'l-Hasan Ali b. Hamdân'a Berîdiler karşısında kazandığı zaferden dolayı "Seyfüddevle" unvanını verdi.

İktidarın mutlak sahibi olmaya çalışan Nâsîrüddevle saray mensuplarının harcamalarını iyice kısıtı, Halife Müttaki ve annesinin mâlikânelerini ellerinden alarak kendine mal etti. Ağır vergiler ve veba gibi salgın hastalıklar yüzünden Bağdat'ta halkın durumu kötüleşti. Şehirde güvenlik yeterince sağlanamadığı için hırsızlık olayları çoğaldı ve yer yer şehirden göç başladı.

Türk askerleri üzerinde otorite sağlama da yeterince başarılı olmadığını gören Nâsîrüddevle emîrülümerâlik görevini bırakarak Bağdat'tan ayrıldı (4 Ramazan 331 / 12 Mayıs 943). Bu olayın ardından Tüzün'e bağlı kuvvetler Bağdat'a karşı yürüyüşe geçtiler. Halife, Tüzün'ü durdurduğu takdirde Seyfüddevle'yi kardeşinin yerine emîrül-ümerâ tayin etmeye hazır olduğunu söyledi ve kendisine 400.000 dirhem gönderdi. Ancak Seyfüddevle, Tüzün'ün Bağdat'a yaklaşmasıyla başşehirden ayrıldı, Tüzün de kolayca Bağdat'a girdi. Halife Müttaki'nin artık onu emîrül-ümerâ tayin etmekten başka çaresi kalmadı (6 Şevval 331 / 13 Haziran 943). Büveyhî Emîri Muizzüddevle 331'de (942-43) Basra'ya, ertesi yıl Vâsıt'a askerî harekât düzenlediyse de Tüzün sayesinde bu girişimi sonuçsuz bıraktı.

Tüzün, bir süre sonra halifenin hiç hoşlanmadığı İbn Şîrzâd'ı kendi nâibi sıfatıyla Bağdat'a gönderdi. Bu durum, başta Vezir Ebû'l-Hasan Ali İbn Mukle olmak üzere hilâfet sarayındaki bir kısım sivil ve askerî yetkililer tarafından Tüzün'ün Berîdiler'le ittifak içinde halifeye karşı tertibe kalkışacağına bir işaret olarak değerlendirildi. İbn Şîrzâd tarafından hal'edilip Berîdiler'e teslim edileceğine inanılan Halife Müttaki-Lillâh, yanında ailesi ve devlet erkânı olduğu halde Bağdat'ı ikinci defa terkederek Musul'a gitti ve Hamdânî-